

ígérkező küzdelmet. A minden indok nélkül ellenem lázadó rágalmozók hittették el velem, talán mégis fontos az, amit tenni tudnék, és meg is tudnám tenni a *Magyar Napló* élén. És azt is, hogy a lapot képes leszek életben tartani nemcsak az ígérkező három hónapig, hanem tovább is. Azért öt évre a legmerészebb álmaimban sem gondoltam.”

Oláh Jánosnak az ezt követő, haláláig eltelt tizenhét évében – az előremenekülés jegyében – megalakult a Magyar Napló Kiadó, amelynek állandó, éveket összefűző könyvsorozata lett az *Év versei* és az *Év novellái* című antológia és egy ideig az *Év esszéi* és az *Év műfordításai* című kötet is. 2011-től elindult az *Év verseire* épülő, *Versmaraton* elnevezésű rendezvény és az Ünnepi Könyvhét Magyar Napló-kiadványait bemutató sétahajója. Kiapadhatatlan kezdeményezőkézségének bizonyítéka az ismeretterjesztő folyóiratként negyedévenként megjelenő *Irodalmi Magazin*.

A *Magyar Napló* életben maradásáért folytatott küzdelem egyben az éveken át egyoldalú támogatási rendszer átalakításáért folytatott harcot is jelentette. Ennek számadatolt részleteibe *Az irodalmi folyóiratok kiszolgáltatottsága* című „beszámolóján” keresztül avat be a szerző. Külön, mondhatni, már-már reménytelen harcot folytat a modern népiség vagy újrealizmus jegyében született művek és szerzőik megismeréséért és elismertetéséért. Fájdalma, hogy erről még vitát sem lehet kezdeményezni, mert a potenciális beszélgetőtársak „a modern népiség vagy az újrealizmus körébe sorolható művek közül még a címét sem ismerik egynek sem, és ha egy-egy író nevét hallották is, olvasni tőlük sem olvastak semmit. Vagy csak – a legismertebbek esetében, mint Jókai Anna, Szilágyi István, Ferdinándy György, nem tudok másra gondolni – úgy tesznek, mintha nem olvastak volna. Egyáltalán nem oktató szándékkal teszem, de mindazoknak, akik látatlanul elfogadják ezt a véleményt, szeretném felhívni a figyelmüket – csak mutatóban – néhány könyvre. Nagy Zoltán Mihály *A sátán fattya*, Kontra Ferenc *Drávaszögi kereszték*, Majoros Sándor *Az eperfa nyolcadik gyökere*, Bertha Zsolt *Kalef* című regényét vagy Ferenczes István riportnovelláit nem ártana kézbe venni, belenézni esetleg Marosi Gyula, Csenger Levente, Molnár Vilmos újabb novelláskötetei közül egyikbe-másikba, vagy fellapozni Mezey Katalin legújabb prózakötetét, az *Ismernek tégedet* még az ítélethirdetés előtt.”

Az *Őrzők a strázsán* című rövid esszéjében Oláh János is felteszi a szokványosnak tetsző kérdést: mi a költészet? Válasza: „Minden nyelvét őrző nemzet – semlegesebbre fordítva a szót: nyelvi közösség – naponta újjászüli a nyelvet, de úgy, hogy közben megőrzi a születés pillanatában beléköltözött lelket, amely – talán nem vetem el túlságosan a súlykot, ha azt mondom – maga a költészet. Ha a költészet meghal, kiszáll a lélek, maga a nyelv is hamarosan »veszendőbe« megy.”

Halála után öt évvel Oláh János mintha ezzel a kötettel mondaná ugyanazt, amit Nagy László alig négy és fél évtizede: „Ennyit tettem értetek...”

Farkas Attila

Az önző ész kritikája

Mike Károly: *Szelíd kapitalizmus. A szabad együttműködés rendje*
Budapest, Gondolat Kiadó,
2020, 284 oldal

■ Nem igaz, hogy a kapitalizmus szükségszerűen a gátlástalan önzésből fakadó verseny, a Hobbes-féle mindenki harca mindenki ellen univerzuma, ahol az önmagukból kivetkőzött figurák hazudnak, amikor csak kinyitják a szájukat, szöszegők, csálnak, lopnak, ha kell, sőt gyilkolnak, ha kicsinek ítélik a lebukás veszélyét. Nem szükségszerűen ez a kapitalizmus, de ezen túlmenően a tapasztalat is azt mutatja, hogy tud más lenni, sőt amikor eredményesen működik, egészen más módon. A kapitalizmus igazából a szabad együttműködés morális és gazdasági rendszere, állítja Mike Károly *Szelíd kapitalizmus* című könyvében. Az olvasó emlékezetében felöltik a vadkapitalizmus számos tombolása Nyugaton és Keleten, évszázadokkal és néhány évvel ezelőtt. A XIX. századi Lengyelországban, amiről döbbenetes, magával ragadó képet fest *Az ígéret földje* (1975), Andrzej Wajda filmje Władysław Reymont regénye alapján, vagy Magyarországon a rendszerváltás utáni évtizedben, amikor nem volt tanácsos prémiumkategóriás autó mellé parkolni, mert matematikailag kifejezhető valószínűséggel bírt, hogy fel fog robbanni, szemléltetve a szabadpiaci verseny pillanatnyi állását. Bízunk benne, hogy az ilyen esetek – és a hétköznapi, de tömeges nyomorúságok – torzulások, mi több, elfajzások voltak, a rendszer nem ilyen.

Mi a kapitalizmus? Az elterjedt azonosítás szerint piacgazdaság, ellentétben a tervutasítással. A másik, nem kevésbé népszerű azonosítás értelmében magántulajdon, amivel a társadalmi tulajdon ködös fogalma áll szemben, ám a kép tisztul, ha azt mondjuk: állami tulajdon. A két azonosítás összekapcsolható, így a kapitalizmus olyan rendszer, amelynek alapja a szabad, jogilag biztosított magántulajdon, ami a szabadpiacon cserél gazdát. A történelemben már többször megjelent a kapitalizmus, de még többször uralkodtak a vele ellentétes tendenciák. Kifejlett formában a modernitásban találunk kapitalizmust, fő riválisa pedig a szocializmus. Mike Károly a kapitalizmus ilyen szemantikai azonosításait és ellentéteit használja, mivel azok

bevettek, s nem akar erőszakos nyelvtisztítást, annál is kevésbé, mert van valóság tartalmuk. Ajánl azonban egy alternatív nyelvet és osztályozást. Helyesebb lenne a piacot és a kapitalizmust egy átfogóbb név, a katallaxis alá rendezni, ami nem más, mint az önkéntes cseréből következő szabad együttműködés rendje. Azért lenne ez jobb, mert a piacon és a magántulajdonon kívül számolna azokkal az informális és formális intézményekkel, konvenciókkal és szabályokkal, amelyek a gazdaság működését lehetővé teszik akár a verseny, akár annak felfüggesztése során. Talán bátrabban is élhetett volna ezzel a nyelvvel; az egyébként is meglehetősen koherens szöveg még jobban koncentrálna figyelmünket, ha lehet, még nagyobb „ütött” volna.

A *Szelíd kapitalizmus* komoly és korszerű közgazdaságtani munka, ugyanakkor jó néhány műfajársától eltérően elmélettörténeti argumentációt is használ, és nem is mellékesen. Ezzel együtt figyelemmel fordul a (politikai) filozófia és társadalomtudomány vonatkozó elemzései és eredményei felé. Azt is mondhatnánk, hogy a politikai gazdaságtan kétszázötven éves hagyományát folytatja, mert a gazdaság tényeit morális és civilizációs összefüggésrendszerében tárja elénk. De sajnos a politikai gazdaságtan nevét a bolsevizmus fennhatósága alatt meggyalázta a marxizmus, amikor az ideológia prostituáltjává tette. Reméljük, ennek a szegénynek a nyoma a következő nemzedék számára már csak a történelemkönyvekből lesz ismert. Többször és hangsúlyos helyeken kerül elő Adam Smith, a könyv mottója is lehetne az idézet a szabad csere és együttműködés lényegéről: „Add nekem, amire szükségem van, és megkapod, ami neked kell” (forrásmegjelöléssel a 27. oldalon). A brit morálfilozófus, a modern gazdaságtudomány szülőatyja gondolkodásában az ember és a gazdaság kétarcú jelenség, egyszerre jellemzi az önzés és a verseny, illetve a rokonszenvből fakadó önzetlenség, legalábbis önkorlátozás és együttműködés. Azonban utána a közgazdaságtan két definitív irányba ágazott, a mainstream neoklasszikus irányzat a verseny antropológiai, módszertani és morális primátusa mellett foglalt állást; az új intézményi gazdaságtan viszont az együttműködés elsődlegességét vallja, mivel csak ennek segítségével érhető el a tranzakciós költség kellően alacsony szintje. A szerző meggyőződése: „Ha egy közgazdász átfogó képet akar kialakítani a piactudományról, nem bújhat ki az alól, hogy válasszon a két szemlélet között” (23.). Örömmel olvastam volna arról, hogy a jelentősebb irányzatok, például a marxizmus, a keynesianizmus vagy a neoliberalizmus hogyan döntöttek ebben a kérdésben.

De biztos, hogy dönteni kell? Antropológiai alapon kételyeink vannak. Hitelesen lehet érvelni ugyanis a Smith-féle tradíció fenntartása mellett ebben a vonatkozásban is. Nem egyedül a skót filozófus látott meghaladhatatlan kettősségeket az emberi természetben; valamivel fiatalabb kortársa, Kant például olyan dialektikát tárt fel az emberi viselkedésben, amit társiatlan társiaságnak nevezett. Ennek értelmében az embernek hajlandósága

van arra, hogy társadalomban éljen (zoon politikon), de arra is, hogy izolálja magát, hogy önző legyen, zsarnokoskodjon a többi ember fölött, akiket ki nem állhat, de el sem hagyhat. Mások a racionalitás-irracionalitás oppozícióban tartják eldönthetetlennek a vitát, mondván, a definíció szerint racionális lény az ember, de a racionalitás lehetőség és cél, nem szükségszerű valóság; ugyanakkor az sem igaz, hogy az ember a szenvedélyek örökös rabja lenne vagy a hatalmi gépezet manipulált fogaskereke. Így nincs más tisztességes megoldás, mint az embert annak tekinteni, ami, félig-meddig vagy korlátozottan racionális lénynek.

A kételyek nem szűnnek a módszertani döntés logikái meg-alapozhatóságával kapcsolatosan sem. A könyv szerint, ha a piaci versenyt meg akarjuk érteni, először az együttműködést, a játékszabályokat kell azonosítanunk. De mi a csodának lenne szabály az önzés kordában tartására, ha nem lenne önzés, amit kordában kellene tartani? Vagy az önzés csak a szabálysértés eseteként definiálható, és sehogy máshogy? De miként definiáljuk az önzésre vonatkozó szabályt anélkül, amire vonatkozik? A „tyúk vagy a tojás” nem túl eredeti dilemmájához jutunk így, amit talán jobb lenne elkerülni. A társadalom és a gazdaság tanulmányozása gyakorta arra vezet, hogy az ok és az okozat felcserélhető, s helyesebb kölcsönös függésről beszélni. Az sem egyértelmű, hogy minden további nélkül alkalmazhatjuk-e a játék és a játékszabály analógiáját a piaci versenyre, még ha minden tiszteletünk Wittgensteiné és a játékelméleté is. Van legalább egy interpretáció, nevezzük schilleri interpretációnak, aminek elfogadása kizárja a játék és a piaci verseny rokonítását. Schiller nem habozott kimondani, hogy a játék (a művészetben éppúgy, mint az életben) azonos az emberi lényeggel, nem eszköz, hanem cél, a végső érték. Ezzel szemben a gazdaság – bár maga is belső értékkel bír, ezt helyesen állapítja meg Mike Károly – nem cél, hanem eszköz a végső cél eléréséhez, ami viszont nem gazdasági. Lehet persze olyan interpretációt is szerkeszteni, amiben a gazdaság a végső cél, az üzlet és a munka egyenlő az emberi lényeg önmegvalósításával. Szerencsére a könyv nem hajlik erre az interpretációra.

Morális alapon dönteni kell viszont az együttműködés és az önzés között. A közgazdaságtan moráltudomány, alanya, a tudós, és vizsgálati tárgya, az ember is morális lény. Számukra a jó és a rossz, az együttműködés és az önzés nem lehet azonos erkölcsi szinten, és Szent Ágoston meggyőződése szerint a létezés azonos szintjén sem, mivel a rossz csak valami negatívum, valaminek a hiánya, nem másnak, mint a jónak a hiánya. Az önző ész kritikáját a morális ész végzi el, lefektetve az erkölcs alapzatát, ám konkrét empirikus-történeti szinten a kritika a felvilágosodás egyik fejleménye, ami a racionális egoizmus ellen irányul, illetve olyan irányzatok ellen, amelyek ebből táplálkoznak, mint például a neoklasszikus közgazdaságtan.

A szelíd kapitalizmus egyik eszmetörténeti előképét Mike Károly a kereskedő társadalomban látja, nem ok nélkül. Felvilágosodás kori szerzők, elsősorban Montesquieu alapján kiemeli a kereskedés vagy

általában a csere azon következményét, hogy megfontoltságra, mérsékletre indít, civilizálja, pacifikálja, moralizálja a benne részt vevőket. Gondoskodhat *Az örök békéről*, mondhatnánk Kanttal. Persze jól tudjuk, hogy a Pax Romana véres csaták eredményeként jött létre, fenntartásához is kellett a légiók közreműködése; hasonlóan Amerika és egyéb perifériák őslakóit sem pusztán a szavak erejével győzték meg a laissez-faire előnyeiről; a XIX. század finoman kiegyensúlyozott külkereskedelmi rendszere pedig egész civilizáltan vezetett összeomláshoz a nagy háborúban.

Érvényesülnek-e a magyar kapitalizmusban a morális játékszabályok, kiépült-e már a szabad együttműködés valamilyen rendszere? Erre keres választ a kötet empirikus kutatásokat bemutató, társszerzőkkel közösen jegyzett része. A mintegy négyszáz kis- és közepes vállalkozás 2016-ban történt megkérdezésére támaszkodó vizsgálat eredménye szerint: igen, kimutatható ilyen kedvező tendencia.

A magyar vállalkozói gazdaságban a rendszerváltás óta megjelent és működik a bizalom, a megkérdezett cégvezetők tapasztalatai szerint a kapcsolatok 40 százalékában a megbízhatóság kifejezetten magas szintje érezhető. Az üzletfelek nemcsak nem élnek vissza a kínáló lehetőségekkel, hogy a másik fél rovására szerezzenek átmeneti előnyt, hanem kifejezett együttműködés és segítőkészséget is tanúsítanak. Ráadásul a megbízhatóság a személyes ismeretségi körön túlra is kiterjed. Nem igaz, hogy az egyébként bizalomhiányos magyar viszonyok az üzleti életet is fogságban tartanák. Igaz viszont David Hume, Adam Smith és Széchenyi István tézise, miszerint ha kellőképpen gyakori és ismétlődő az üzlet, akkor nem a pillanatnyi mulandó siker számít, hanem a becsülettel remélt hosszú távú haszon. A magyar piacgazdaságot is sokközpontú intézményrendszer tartja életben. Az egyik központ az állam, de a szabályozáshoz a jog nem elég, más források is kellenek, sőt ezeké a fontosabb szerep. Szankcionál az erkölcs a lelkiismeret által; az önkikényszerítő szerződés esetében a másik fél a kapcsolat megszakításával vagy a szerződésbe biztosítékok iktatásával; a reputációs mechanizmus, akinek rossz a híre, azzal nem szerződnek; a társadalmi csoportok informális normái rosszállással, megvetéssel, kiközösítéssel. Max Weberre megy vissza a modernizáció híres formális-rationális tézise, ami kimondja, hogy a gazdaság fejlődését a személytelen csere dominanciája jelenti. Mike Károly azokkal ért egyet, akik szerint e tézis egyoldalú, s minden bizonnyal igaza van. A valóságban a legfejlettebb gazdaságokban is egyszerre működnek személyes és személytelen kapcsolatok. A fejlődő magyar gazdaság cselekvői sem tesznek másként. Különböző arányban vegyítik a szerződéseket erősítő intézményeket, leginkább az átfogó modellt valósítják meg, ebben egyaránt élnek a kétoldalú irányítási struktúrával (erkölcs, önkikényszerítő szerződés), illetve a külső irányítással (informális és formális szankciók). Nálunk is kívánatos lenne a vállalkozások és az állam közötti köztes intézmények vagy félautonómiai megerősödése. Ebben a tekintetben az empirikus kutatások „árnyalt

értékelésre és óvatos optimizmusra intenek” (231.). A Balaton menti borász közösségek esete arra utal, hogy az önszerveződés lehetséges. Jó hírük öregbítésére kollektív minőségbiztosítási rendszert vezettek be és működtetnek. Amire az állami bürokratikus utasítás nem volt képes, az sikerült az alulról jövő spontaneitásnak.

Az állam morális és gazdasági megtétele a filozófiában úgyszólván a kezdetektől nem szűnő viták keresztútjében állt, aztán csatlakozott a vitához a modern közgazdaságtan és társadalomtudomány. Látjuk a vitát Platóntól kezdve, a középkori szerzőkön és Hobbesson át, kicsúcsosodva Keynes és Hayek ellentétében, szélsőségekbe esve az anarchizmus és a totális etatizmus különböző változatainak antagonizmusában. A XX. században a szélsőségek egy része ki is lépett a könyvekből, és véres valósággá vált. A magyar rendszerváltás a szabadpiaci fundamentalizmus virágkorára esett, ez a világnézet uralkodott – bár nem hézagmentesen – egészen a 2008-as válságig, amikor korrekció kezdődött az állami aktivitás fokozásának jegyében.

A *Szelíd kapitalizmus* egy rövid fejezete viszont ezzel a kijelentéssel kezdődik: „Mihelyt felismerjük, hogy fejlett piacokhoz általában formális jogi játékszabályok is kellenek, az »állam« és a »piac« dichotómiája rögvést értelmét veszti” (55.). Zavarba ejtő kijelentés, egyfelől azért, mert szerintem nem igaz; másfelől, mert mintha a könyvben a szerző sem egészen értene egyet vele. Az rendben van, hogy az új intézményi elmélet szerint az államnak nem korrigálni vagy helyettesítenie kell a piacot, hanem része van annak létrehozásában és fenntartásában is. Az nemkülönben, hogy természetesen nemcsak állami intézmények kellenek a piachoz, hanem informális-morális intézmények is. Ilyen értelemben a piacgazdaság valóban policentrikus intézményi rendszer. De ettől még nem szűnik meg a dichotómia, legfeljebb más szintre kerül. Felmerülhet úgy a vita, hogy milyen és mekkora az állam szerepe ebben a többközpontú rendszerben, szemben a piac nem állami, tulajdonképpen tisztán piaci intézményeivel szemben. Konkrét kérdés lehet, hogy az államnak pusztán jogi eszközei vannak-e a piacépítéshez, -karbantartáshoz (és akkor mi ezek tartalma) vagy esetleg morális-politikai eszközei is. A kötet empirikus érvei a szabad együttműködés rendszerének lehetőségét a kis- és közepes vállalatok esetében támasztják alá, a szerző utal arra, hogy szükség van a nagyvállalatok és az állam magatartásának vizsgálatára is. Minden támogatást megérdemel ez a projekt. Az mindenesetre már most bizonyos, hogy a piacgazdasághoz szükséges „jogszabályok és informális normák létrehozása óriási civilizációs kihívás” (227). Tisztában kell lennünk azzal, hogy állam nélkül nem megy, de „abba a tévedésbe sem szabad esnünk, hogy a gazdaság szabályozása kizárólag vagy túlnyomórészt állami feladat lenne” (229). Mi ez, ha nem a régi vita újabb szinten való megjelenése és egy mérsékelt állásfoglalás abban?

Bízom benne, hogy egy másik kötetben a szerző ebben a kérdésben is szisztematikusan ki fogja fejteni álláspontját. Jelen gondolatébresztő munkáját jó szívvel ajánlom a közönség figyelmébe.